

Les males paraules: insults masculins a la València baixmedieval

Evil Words: Insults Against Men in Late Medieval Valencia

GUILLERMO LÓPEZ JUAN
guillelopezjuan@gmail.com

Universitat de València

Resum: L'insult, en l'Edat Mitjana, és més que un mitjà per a ofendre un individu. L'omnipresent cultura de l'honor, que impregna la societat i determina el comportament d'homes i dones, el converteix en oprobí, en l'avergonyiment públic de la persona injuriada. Les respostes a aquest tipus de situacions eren diverses, en funció del gènere i la posició social de l'individu i, també, del seu criteri personal, però el ventall d'opcions era ampli: replicar amb altre insult; la violència; apel·lar als testimonis de la injúria; i, finalment, recórrer als tribunals de justícia. A la València al tombant del Tres-Cents, sembla que aquest últim recurs era força freqüent, especialment entre les classes populars; i, per aquesta raó, conservem nombrosos clams i demandes que ens han permès observar com es produïa i desenvolupava la violència verbal a la ciutat. En el present article, analitzarem l'insult masculí a finals del llarg segle XIV, parant esment en els termes fets servir més freqüentment; els espais als quals es produïen la major part dels episodis; i, finalment, en la centralitat de la violència física com a resultat, resposta o acompanyant de l'ofensa verbal.

Paraules clau: insults, honor, injúria, violència

Abstract: Insults were, during the Middle Ages, more than a way to offend an individual. The ubiquitous culture of honour, which impregnated society and determined men's and women's behaviour, turned them into vituperation, into the public shaming of the insulted person. The responses to these situations were diverse, and depended on the gender, social standing and, ultimately, personal criteria of the slandered individual, but the range of options was broad: retorting with another insult; responding with violence; appealing to the witnesses of the insult; and, finally, denouncing the insulter at the courts of justice. In Valencia, by the end of the 14th century, it seemed that this last resort was particularly frequent, especially among the populace; for this reason, there have been preserved numerous court claims and prosecution records that allow us to observe how verbal violence occurred in the city. In this article, we will analyze insults against men at the end of the 14th century, focusing specially on the slanders more commonly used; the spaces in which verbal disputes took place; and, finally, on the centrality of physical violence as a result, response or companion to verbal offense.

Keywords: insults, honour, slander, violence

* Aquest treball s'emmarca en el projecte d'investigació «Crecimiento económico y desigualdad social en la Europa mediterránea, siglos XIII-XV», finançat pel Ministeri d'Educació, Cultura i Esport del Govern d'Espanya (HAR2014-58730P-P) i encapçalat pel professor Antoni Furió. L'autor del text és, també, beneficiari d'una ajuda per a la Formació del Professorat Universitari (FPU) del Ministeri de Ciència, Innovació i Universitats (convocatòria 2017). L'autor agraeix al professor Ferran Garcia-Oliver, a Blanca Cerdá i a Laura Peris la lectura i els comentaris de les primeres versions del text.

DATA PRESENTACIÓ: 10/03/2019 ACCEPTACIÓ: 20/05/2019 · PUBLICACIÓ: 23/06/2019

1. Introducció

La violència verbal, en l'Edat Mitjana, és fonamental no només per a comprendre la natura i el desenvolupament dels conflictes, sinó també la societat en el seu conjunt. Els insults, les imprecacions i els gestos desafiants eren, i encara ho són avui, valuosíssims marcadors dels límits del comportament socialment acceptable. Quan un individu insulta un altre no només li imputa fets o accions que ell, personalment, considera reprovables; busca humiliar-lo, ferir el seu honor i la seua reputació, atribuint-li conductes que transgredeixen les pautes socials. Això explica que, en la València al tombant del Tres-cents, ser injuriat no fos un assumpte menor; d'altra manera, no disposaríem d'una àmplia mostra documental en la qual fonamentar el nostre estudi. Els Furs estableixen un seguit de penes executables en funció de les paraules oprobioses, la situació i la posició social de l'injuriat, i en deixaven l'aplicació en mans dels administradors de justícia a escala local; en el cas de València, el justícia criminal, l'oficial municipal encarregat de reprimir, jutjar i castigar els delictes a la ciutat.¹

Quasi cada dia, els escrivans de la cort penal valenciana anotaven en els seus llibres nombrosos clams verbals per raó d'injúries, normalment insults. La nostra anàlisi partirà del buidat sistemàtic de cinc llibres conservats en la secció «Justícia Criminal» de l'Arxiu del Regne de València (d'ara en avant, ARV), dos volums de *Demandes* i tres de *Cèdules*. En la primera sèrie, anomenada alternativament *Requisitionum* o *Requestes*, es conserven nombroses denúncies formals, a partir de les quals s'iniciaven processos judicials ordinaris. Contràriament al que podríem esperar, l'absència de sentències és total: les resolucions extrajudicials, precedides o seguides de la retirada de les denúncies, devien ser molt més freqüents del que pensàvem. La informació que ofereix aquesta sèrie, essencialment qualitativa, contrasta amb els documents que contenen els llibres de *Cèdules*, vertaders diaris d'actuació del justícia criminal, en els quals es registrava allò que els escrivans anomenaven «clams verbals»: denúncies no formals anotades en breus assentaments, prèvies sempre a la presentació de demandes formal. Molt menys descriptius i generosos quant al context dels conflictes, els clams verbals permeten, per la seua abundància, la realització d'anàlisis quantitatives molt reveladores. El nostre estudi el realitzarem a partir d'un total de divuit processos judicials i trenta-set clams verbals, una mostra documental àmplia que, si més no, se'ns presenta com una suggeridora finestra a la violència verbal en la Baixa Edat Mitjana. Els volums dels quals hem extret la nostra mostra documental són els que hi apareixen en el quadre següent:

---

1 Jaume I, Furs I – XV, rub. V, llib. IX (Colón & García 1999, VII: 45-52).

Secció	Sèrie	Signatura	Any
Justícia Criminal	Cèdules	15	1401
"	"	16	1402
"	"	17	1403
"	Demandes	41	1395
"	"	43	1397

Un dels primers autors en ressaltar la importància del llenguatge abusiu i els insults entre les classes populars fou Mikhail Bakhtin, descobert per l'acadèmia occidental a finals dels seixanta, però ja un pioner de la història cultural abans de la Segona Guerra Mundial. Aquest autor constata, en els anys quaranta, la presència d'oprobis i gests ofensius en aquelles obres literàries del Renaixement que tractaven de reproduir converses entre artesans i llauradors al mercat o al carrer (Bakhtin 1984: 16). Des de la història del crim i la violència, fou Jacques Chiffolleau qui, en el seu ja clàssic estudi sobre la justícia en l'Avinyó papal, establí els múltiples usos i funcions de l'insult en la societat medieval: qüestionar la integritat moral de l'adversari, criminalitzar-lo i ferir el seu honor propi i el de la seua família (Chiffolleau 1984: 145-146).

La violència verbal ha rebut certa atenció per part dels estudiosos de la literatura, especialment en Escandinàvia, on han estat analitzats tant el fenomen conegut com a *flyting*, l'intercanvi ritual d'insults entre dos individus a la recerca de la primàcia social, com la injúria poètica (Borovsky: 2002; Thorvaldsen: 2010). També ha estat estudiat l'oprobri en obres de les literatures gal·lesa (Cichon 2008), francesa (Cobby 2014) i anglesa (Barrow 2012), tot i que amb menor dedicació. En qualsevol cas, aquests treballs se centren en obres de ficció o cronístiques i, per tant, analitzen situacions creades artificialment pels seus autors, per més que hagen pres com a referent fets quotidians. La seua natura les separa de les nostres fonts, registres judicials que consignen casos en els quals la funció principal dels insults era molt més pragmàtica que entretenir o moralitzar al lector. A mig camí entre la documentació judicial i la literatura es troben les lletres de batalla, moltes de les quals foren estudiades pel Martí de Riquer (1968) en el seu treball *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, ja un clàssic de la historiografia catalana. L'origen social dels seus protagonistes, però, les fa una font poc útil per a l'estudi de la injúria a peu de carrer, entre les classes populars.

Per a aquells historiadors que feien servir documentació judicial, Itàlia ha estat l'àmbit de referència i la regió estudiada amb més intensitat. Nombrosos investigadors interessats per la història cultural i els estudis de gènere, la major part d'ells anglosaxons, han centrat la seua atenció en els delictes contra l'honor en les ciutats transalpines entre els segles XI i XVI, assolint resultats interessants. Ja són títols de renom, entre altres, estudis com el realitzat per Burke (1987) per a tota la regió, pioner, que incloïa una interessant anàlisi de la sintaxi dels insults complexos; el d'Elizabeth Cohen (1992)

sobre el *bouse-scorning* a la Roma dels segles XVI i XVII, en clau de gènere; el de Chris Wickham (1998) sobre els rumors i la fama pública en el segle XII; i el de Nada Patrone (1988), que analitzava els significats figurats i reals dels insults. Sobre altres indrets d'Europa, comptem amb acurats estudis de cas en França (Lipscomb 2011) i Anglaterra (Gowing 1993), per als inicis de l'Època Moderna, i en Alemanya (Bremmer 1998) per a la Baixa Edat Mitjana. A l'àmbit de l'antiga Corona d'Aragó, Garcia-Oliver i Furió feren un interessant anàlisi de les violències verbal i física, el costat amarg de la sociabilitat pagesa (Furió & Garcia-Oliver 1993: 593-595)

Tots aquests treballs, més enllà de diferències atribuïbles a la diversitat geogràfica i cronològica dels seus observatoris, extrauen una sèrie de conclusions comunes que exposarem molt breument. La primera és la importància que atorguen al llenguatge de l'honor i a la fama pública com a vehicles discursius de qualsevol disputa física i, en el cas que ens pertoca, verbal. L'insult és, per definició, un atac a l'honorabilitat de l'injuriat, i s'espera que responga convenientment a qualsevol injúria que se li faça a ell o, com veurem més endavant, a la seua família. Molts autors destaquen també el paper que l'espai públic juga en la immensa majoria dels casos estudiats: l'insult ha de ser presenciat pel nombre més gran de testimonis possible; d'altra manera, manca d'efectivitat com a projectil verbal destinat a la difamació de la persona injuriada. Com veurem més avant, aquestes afirmacions són vàlides per a la València al tombant del Tres-cents, amb particularitats i matisacions.

Una de les constatacions més evidents, en tota la bibliografia produïda al voltant de la qüestió dels insults i els delictes d'injúries, és la natura explícitament sexual de les ofenses dirigides a les dones. En aquest sentit, l'oprobri medieval no es diferencia gaire de l'actual, si exceptuem la desaparició del registre col·loquial de paraules com *alcavota*, extremadament habitual en el període que ens ocupa, o el triomf de *puta* sobre *bagassa*, obertament pejoratiu, ja que les prostitutes eren referides, en les fonts públiques medievals valencianes, amb els eufemismes *fembra pecadriu* o *dona pública* (Peris Rodríguez 1990). Fins almenys les primeres dècades del segle XVI, aquesta terminologia no pejorativa anà transformant-se, donant pas a expressions com *dona de cadira*, *fembra cantonera* o *dona dissoluta*; els insults, però, continuaren els mateixos, sense patir alteracions significatives (Pérez 1990: 126-127). Tot i que part de la bibliografia analitza semblantment els insults dirigits a homes i a dones, la majoria dels autors centren la seua atenció en aquestes últimes, ja que els plets i processos judicials són una font excel·lent per a aproximar-se al comportament femení en les societats preindustrials. L'anàlisi de les ofenses dirigides contra els homes, més variades i distintes de les que fem servir actualment queda, doncs, molt desdibuixada en alguns d'aquests treballs.

Sense menystenir els insults femenins, que analitzarem en treballs posteriors, pretenem compensar aquesta mancança a través de les fonts valencianes, en un període de quasi una dècada, entre el 1395 i el 1403. En primer lloc, farem una breu descripció de la cultura de l'honor en la Mediterrània medieval i de com el llenguatge de la fama pública i la vergonya tenien un pes determinant en el comportament social dels individus. Després, ens centrarem en els protagonistes de les demandes i els clams per injúries, la pràctica totalitat dels quals pertanyia a les classes populars urbanes.

Finalment, analitzarem alguns casos parant esment en la natura dels insults, la importància de l'espai i les respostes i reaccions que els injuriats oferien davant situacions crítiques per a la seua reputació.

2. Definir i mesurar una convenció social: l'honor en la València baixmedieval

A València, fou Rafael Narbona el primer autor a constatar l'existència de processos per injúries entre la documentació local, destacant el gran pes relatiu que aquestes demandes tenien sobre el total de crims denunciats en la segona meitat del Tres-cents (Narbona 1990: 65-69). La particularitat d'aquests clans és que no són presentats per individus als quals, per la seua posició social, se'ls suposa una reputació i un nom a defensar. Com comprovarem a continuació, l'aristocràcia no denunciava les injúries en la cort de justícia municipal. Teixidors, paraires, hostaleres, carnisers, prostitutes... Els denunciants pertanyien, quasi totalment, a les classes populars, semblantment al que succeeix en la resta d'indrets estudiats per altres investigadors. Alguns autors han tractat d'explicar aquesta circumstància afirmant que, als inicis del segle XIV, s'inicia l'assumpció per part dels no privilegiats de valors i convencions pròpies de l'aristocràcia (Strocchia 1998: 39-40); d'altres afirmen que l'existència de la cultura de l'honor entre les classes populars de la Mediterrània és constatable en les fonts literàries des d'Heròdot, i des del segle XII en Catalunya, si prenem com a referència les fonts judicials (Horden & Purcell 2008: 519-522).

En la línia d'aquesta última interpretació, l'honor ha estat un camp fecund d'estudi més entre els antropòlegs que no pas per als historiadors. La visió exòtica de la Mediterrània per part de l'acadèmia europea, semblant a la criticada per Edward Said respecte a l'orientalisme (Said 2003), ha propiciat que, des dels anys cinquanta, nombrosos investigadors hagen tractat d'aproximar-se al concepte de l'honor per mitjà de la realització d'estudis de camp en diversos indrets d'aquesta regió. Ja fos observant una comunitat de pastors seminòmades grecs (Campbell 1964), els llauradors de Grazalema de la Sierra (Pitt-Rivers 1954) o els beduïns de la frontera entre Egipte i Líbia (Abu-Lughod 1988), el consens general de l'antropologia és l'existència d'una sèrie de característiques comunes a tota la regió, pròpies d'allò que Peristiany (1968) va anomenar «el codi d'honor mediterrani». Tot i l'existència de diferències entre els distints territoris de la conca mediterrània, les semblances eren clares: la distinta forma de manifestar-se dels honors masculí i femení; la importància de la família i la parentela a l'hora de defensar-lo; el paper actiu de l'home com a protector de la reputació del llinatge; el rol passiu de la muller com a mantenedora de la seua continuïtat agnàtica; i la funció censora de l'entorn a l'hora d'assenyalar i avergonyir qualsevol individu que transgredesca els confins de la conformitat social.

Aquests treballs, i el mateix concepte de l'honor mediterrani, han rebut nombroses crítiques; la primera, l'aproximació a l'estudi d'aquesta regió com un espai coherent. La varietat de cultures, llengües i religions del Mediterrani ha facilitat que l'enfocament adoptat pels antropòlegs haja estat atacat per, suposadament, haver partit d'una assumpció que no ha estat provada: la cohesió cultural i l'existència d'un *habitus* comú a tota la regió. El fet que se centraren en comunitats rurals a l'hora de realitzar el treball de camp també ha patit la desaprovació de part de l'acadèmia; més enllà de la facilitat pràctica de portar a terme estudis de camp en entorns reduïts, entre contingents poblacionals limitats, les comunitats en les quals es basaven aquests treballs foren triades per una raó molt concreta: rastrear la continuïtat de comportaments d'origen atàvic. El caràcter endarrerit d'aquestes comunitats les feia, als ulls dels antropòlegs, més properes a les societats del passat i, en conseqüència, observatoris òptims per a constatar pautes culturals desaparegudes en altres llocs. Aquesta assumpció és difícilment acceptable per part dels historiadors, conscients que els ritmes de transformació social i econòmica, per lents que siguen, tenen un enorme impacte a llarg termini en les comunitats humanes. Una última crítica ha estat la tria del Mediterrani com a macro-observatori quasi exclusiu, desatenent-se altres regions del món en les quals aquesta cultura de l'honor també es manifesta de formes particulars. En qualsevol cas, i per més matisacions o esmenes concretes que puguen fer-se a aquests estudis, són evidents la seua validesa i importància a l'hora de definir una sèrie de models sorprenentment semblants i comparables als que podem extraure a partir de la documentació medieval (Horden & Purcell 2008: 485-523). Tot i això, oferir una definició de què és exactament l'honor, tot i restringint-se a un context Mediterrani, és força problemàtic.

L'honor és, en primer lloc, una convenció social. No té cap manifestació física en el món real, no és tangible ni alienable. Tampoc no és objectiu: no n'hi ha forma de mesurar-lo, de quantificar-lo. La seua jerarquia, almenys pel que fa als individus que pertanyen a un mateix estament, és elusiva i canviant. I així i tot, per força de la seua presència en l'inconscient col·lectiu, és un dels mecanismes de control social més potents en les societats preindustrials, un codi de comportament que regula les interaccions entre individus i revesteix d'un vernís discursiu qualsevol conflicte que sorgesca, per prosaica que siga la seua natura. Al nivell de l'individu, és alhora reputació i autoconcepte, ser i ser vist. Per a posseir-ne i gaudir-lo, entren en joc nombrosos factors, el més important d'ells el llinatge: en la societat medieval, l'origen familiar d'un home o dona determinen el respecte i la consideració que mereix per part de la resta, complementari a una superioritat legal jurídicament establida; com més elevada la posició social, major honor se li suposa. Jaume d'Aragó, bisbe de València, fill de l'infant Pere de Ribagorça i germà del duc Alfons el Vell de Gandia, podia demanar l'aplicació de la fantàstica pena de 150.000 florins d'or al mercader florentí Sebastiano de Bartolo, que l'havia acusat d'usurer, ja «que l dit reverent cardinal, atesa la gran dignitat en que posat és e lo llinatge d'on és, com sia de la casa e llinatge reyal, no volguera que semblants paraules injurioses li fossen stades dites».²

---

2 ARV, Justícia Criminal, 41: 25-VIII-1395, 26r.-v., segona mà.

Dins d'un mateix estament, però, altres factors hi comptaven: els mèrits i demèrits de l'individu, la seua riquesa, l'ofici al qual pertanyia i la reputació de la seua casa i família. La conformitat amb els valors col·lectius, d'acord amb la posició que hom ocupava en la jerarquia social, era el requisit bàsic per a ser considerat un individu honorable. Els demandants, en els clams que presenten davant del justícia criminal, emfasitzen la seua bona condició social. Pere d'Olms, per exemple, afirma ser «carder, e usa de offici de fer cardes», així com «hom de bona fama, vida e conversació, e per aytal és haüd e tengut».³ Contràriament, i amb l'objectiu de desacreditar a la part contrària, sempre se la caracteritza negativament. Del llaurador Francesc Signes, el notari Bernat Guillem diu:

Ítem, per ço encara com, segons la valor del dit en Francesch Signes, com sia hom sotill e pagès laurador, hoc e hom difamat, temps ha passat axí com a trencador de camins, que ysqué en lo camí reall qui va de València a Algezira et furtà, pres e ocupà e ab si s'enportà àssens carregats de roba en dos còfrens, dins los quals havie robes de I nòvia d'en Martí Pinar de Xinxella, et nafrà un hom apellat Sancho Gòmiç, e amagà les dites robes furtades en un munt de palla prop de Gèjena, los quals enaprés lo justícia d'Algezira restituy e tornà a aquell que les havia toltes lo dit en Francesch, per temor que no n fos demanat e acusat. E, segons la valor d'aquell, se haurien d'estimar la injúria.

Tots aquests qualificatius coincideixen amb les breus descripcions biogràfiques fetes pels advocats de València de més d'un centenar de suecans, en el marc d'un procés que, el 1377, els enfrontava contra la ciutat de València i Cullera. Allò que s'hi dilucidava era si Sueca, poma de la discòrdia de nombrosos conflictes jurisdiccionals, era una universitat independent de la vila veïna o no. El govern municipal valencià, fent servir els seus recursos, va tractar de guanyar la batalla judicial marcant com a infames als habitants del lloc, engegant una potent investigació biogràfica que tenia per objectiu traure a la llum els comportaments més vils; si es demostrava que els testimonis suecans eren persones malvades i de poca credibilitat, no podrien actuar com a tals en un procés judicial, d'acord amb els Furs. Embriaguesa, lladronici, afició al joc, homicidis i, fins i tot, vellesa i demència foren alguns dels vicis, delictes passats i defectes que els procuradors fiscals de València hi trobaren entre el veïnat d'aquell lloc de la Ribera. Fins i tot, hi hagué un intent per part de la ciutat de desacreditar tots els suecans afirmant que eren homes rústics i pagesos, de poca cultura i seny, en la línia de la descripció transcrita més amunt (Rubio Vela 1988). Dins d'un mateix estament, els defectes i les insuficiències en la vida quotidiana marcaven les reputacions dels homes.

És evident que, en el cas de Sueca, molts dels vicis i defectes dels veïns del lloc foren magnificats amb l'objectiu de restar-los credibilitat o, fins i tot, recusar-los com a testimonis. Però l'escrupolositat dels procuradors de la capital del regne ens ha aportat descripcions que, cruament, ens permeten comprendre com el llenguatge de l'honor impregnava la societat baixmedieval valenciana. De Nicolau Carbonell, per exemple, se'ns diu que, «cometén crim de incest e adulteri, havén muller, ha tengut e tench públicament amiga, e *etiam* s'és jagut e s' jahia ab una dona maridada e comare

---

3 *Ibidem*, 2r.-v., primera mà.

sua, o muller de son compare, appellat En Roures, de e per la qual raó lo marit d'aquella mata e féu matar o offegar aquella, dita muller sua». A banda, se'l titllava també de jugador empedreït, trampós i homicida (Rubio Vela 1988: 136).

Les últimes dues línies són molt significatives, ja que evidencien que l'autor del document interpretava les accions d'en Roures com un fet necessari. Aquest personatge, del que res més sabem, potser no va matar la seua muller de forma impulsiva. És molt possible que ens trobem davant d'un assassinat d'honor, d'un intent de conjurar la vergonya de l'adulteri eliminant la font de la qual provenia: la dona que l'havia comés. Si l'honor d'un home era desafiat o ferit, s'esperava que tractés de restaurar-lo. De vegades, era ell sol el qui prenia la iniciativa d'equilibrar la balança de l'oprobri, de reparar l'ofensa rebuda amb una ofensa donada; més sovint, però, aquest tipus de situacions mobilitzaven el que les fonts valencianes contemporànies anomenen *amichs, parents e valedors*. Fos en conflictes urbans o en l'àmbit rural, les lluites congregaven familiars i amics, obligats per una reciprocitat davant el perill que, també, era pròpia d'aquesta omnipresent cultura de l'honor. La resposta armada a l'ofensa, radicalment distinta (tot i complementària) a les que nosaltres analitzarem més avant, ha estat batejada per Ferran Garcia-Oliver com «la cultura del coltell». Més important que l'arrel del conflicte és, en el teatre social de les societats preindustrials, la resposta que l'individu ofereix; només una rèplica adequada garanteix la pervivència de la seua reputació d'home honorable (Garcia-Oliver 2011: 221-226).

Aquests valors no afecten només l'individu de forma aïllada, sinó que tenien un marcat vessant col·lectiu. L'honor funciona com una estructura de cercles concèntrics que ultrapassa l'àmbit personal i afecta, de forma consecutiva, la família nuclear, després el llinatge i la parentela i, finalment, les col·lectivitats. El comportament de cada membre de la cèl·lula familiar bàsica perjudica la reputació que es té de la resta i, per tant, ser fill d'un home o una dona infame pot marcar la percepció que altres tenen d'un individu, de la mateixa manera que estar casat amb una dona adúltera o amb un marit violent. És difícil estudiar la circulació de rumors i la importància del xafardeig en el món medieval, però no manquen autors que destaquen la seua funció com a mecanisme de control del comportament en les societats preindustrials (Lipscomb 2011) o, fins i tot, com a eina de rebel·lió i resistència (Wickham 1998). Com ja hem dit abans, l'honor masculí i l'honor femení es construeixen de forma distinta, i n'hi ha autors que fins i tot hi destaquen les seues natures canviants, correlatives a l'edat i la condició dels individus (Strocchia 1998: 40-41). El paper de l'home, en la família nuclear, és el de defensar la seua reputació i la dels seus parents més propers, de forma més activa mentre és jove i no casat, i més defensiva quan ja és cap de la seua pròpia casa. A la dona se li atribueix un rol més passiu, centrat en l'adopció d'una actitud modesta i submissa, respectant sempre les barreres sexuals pròpies del seu període vital: si és una dona casada, la monogàmia amb el marit i, si és donzella, la protecció de la virginitat; una vegada arriba a la senectut, l'ansietat per guardar la seua sexualitat desapareix, ja que el perill del trencament de la continuïtat del llinatge agnàtic ha desaparegut. El comportament d'aquests individus, especialment en aquelles societats en les quals la memòria genealògica és major, pot afectar també al llinatge o

la família a la qual pertanyen. Aquesta característica és fàcilment comprovable, fins i tot per a les classes populars, a partir del segle XVI (Gascón Uceda 2008), però molt més elusiva en el període en el qual ens centrem nosaltres.

L'últim esglaió de l'honor, el més difícil d'observar en les nostres fonts i, conseqüentment, el menys estudiat pels historiadors, és l'honor col·lectiu. En un article excel·lent sobre els insults col·lectius en la Itàlia medieval, Trexler (1984) analitza el ritual anomenat *correre la terra*, curses de peons i infanteria lleugera que s'organitzaven a les portes de les ciutats assetjades amb la intenció d'humiliar-les. És difícil, a València, trobar expressions d'escarni i d'ofensa de tan gran abast com aquestes; més senzill resulta, però, trobar insults col·lectius menys elaborats i observar plasmacions evidents de la jerarquia de l'honor. El camp feudal valencià, etern escenari de disputes jurisdiccionals, de lluites per l'aigua, de simbòlics i desafians trasllats dels límits dels termes, ho era també d'insults contra els habitants del poble veí. Els Colomer, llauradors amb una estreta relació amb els cistercencs de Valldigna, hagueren de suportar violència física, un boicot i, també, els insults dels veïns de Carcaixent, furiosos perquè el seu molí havia estat arrendat a uns forasters (F. Garcia-Oliver 2017: 216-217). Rafael Narbona, en el seu estudi sobre la festa i els espectacles públics en la València medieval, dedica un capítol sencer a les representacions infamants, destinades a la humiliació pública de determinats individus. Més suggestives són, en la nostra opinió, les recepcions ciutadanes i les processons cíviques, en les quals s'escenifica de forma clara i sense ambigüitats la jerarquia urbana, per mitjà d'un ordre estricte de preeminència entre els distints col·lectius, oficis i corporacions (Narbona 2017). Per a finalitzar, aquesta manca d'honorabilitat col·lectiva afecta ocasionalment també als forasters, dels quals es desconeix el seu passat i, per tant, són objecte de sospita. Pere d'Olms, un dels homes de qui parlàvem abans, havia estat acusat de traïció en la presó comuna de València per part de Pere López, del que deia que «és hom castellà, de mala fama, vida e conversació, e per tal és haüd e tengut, e hom que ha acostumat de dir semblants paraules e injúries majors».⁴

3. Injuriadors i injuriats

Els protagonistes dels clams verbals i demandes per injúries que analitzem, tant acusadors com acusats, pertanyen majoritàriament a les classes populars. L'absència de la noblesa i, fins i tot, de l'oligarquia patrícia urbana pot tenir diverses explicacions, tot i que ens manca una resposta clara i definitiva a aquesta qüestió. És inversemblant que l'aristocràcia no s'insultàs, i més en els anys de la nostra cronologia. En el context del mateix estament, les diferències jeràrquiques desapareixen i les situacions de trobada amb enemics i rivals es multipliquen; en especial, en una València crispada, marcada per una lluita de bàndols que tenia, al tombant del Tres-cents, un dels seus punts àlgids (Narbona 1995). Més enllà del llenguatge codificat de les lletres de

---

4 ARV, Justícia Criminal, 41: 25-VIII-1395, 2r.-v., primera mà.

batalla, és molt probable que durant els encontres entre rivals en els carrers de València, fortuïts o no, nobles, cavallers i donzells (i els seus seguidors, escuders desllenguats, artesans armats i xurma feréstega) es llançaren insults més prosaics i semblants als que tractarem més avant. Però és igualment possible que, en aquest context de lluita oberta entre l'aristocràcia valenciana, les paraules ofensives foren només part de la benzina que alimentava el conflicte. Tampoc contribuïa a la judicialització d'aquestes situacions el fet que els jutges, el justícies criminals de València, eren sempre cavallers i ciutadans implicats en les disputes de bàndols i, en conseqüència, gens imparcials. Una justícia de classe, com la municipal, havia de ser bona només per a menestrals i llauradors. Una altra possibilitat versemblant és que una gran part d'aquestes disputes es resolgueren per mitjà de mecanismes extrajudicials, amb la subscripció per part dels implicats de compromisos i paus temporals, el nomenament d'àrbitres, l'arribada a acords i la promulgació de sentències menys lesives al patrimoni que les de la justícia ordinària. Aquests mecanismes de pacificació, estudiats recentment en l'àmbit rural, eren també força freqüents en la ciutat de València (Royo 2016; Garcia-Oliver 2017).

Els protagonistes dels clams verbals i les demandes per injúries són, conseqüentment, individus pertanyents a les classes populars: teixidors, obrers, forners, tintorers, ferrers, sabaters, llauradors locals i de l'horta... Trenta-dos oficis distints, i entre els quals hi abunden, com a demandants els paraires, possiblement per ser un col·lectiu numèricament destacable, però també per la seua preeminència entre la menestralia, ja que controlaven el procés productiu dels draps de llana i s'erigiren, en el segle XIV, en un dels oficis més potents de la València baix-medieval. Així mateix, és interessant la gran presència dels notaris en les nostres fonts, especialment en el paper de clamants; ells també gaudien de prestigi i reconeixement en l'àmbit urbà, fins al punt que l'entrada en l'ofici notarial per part d'un fill era, freqüentment, un dels passos fonamentals en els processos d'ascens social engegats per moltes famílies artesanes o de les elits rurals (Cruselles 1998). També patien, per contra, de sospites de manca d'honorabilitat, relacionades amb la falsificació de contractes (Rubio Vela 1988: 91-98). Aquesta pràctica ve testimoniada per documentació contemporànea, i ben possiblement era la causa que reberen ben sovint insults relacionats amb el lladronici i la falsia. És el cas, per exemple, del notari Pere Capella, que a finals d'octubre del 1402 denunciava el corredor Martí Ródano per haver-li dit «traïdor, falsari, falsador de cartes».⁵

Notablement exposats a la injúria es trobaven, precisament, els capdeguaites i els saigs, que patrullaven la ciutat i eren sovint l'objecte de la ira dels detinguts i els seus familiars. Un cas paradigmàtic d'aquest fenomen el trobem en la relació que Bernat Piles, substituït del capdeguaita ordinari d'aquell any, Pere Vidal, feu d'una detenció en la nit del 16 al 17 d'octubre del 1402. En començar la ronda, Piles i els saigs Guillem Sant Martí i Miquel de Sevilla es dirigien, per ordre del justícia, a la casa del colteller Francesc Real, amb l'objectiu de prendre'l. En arribar,

---

5 ARV, Justícia Criminal, 16: 21-X-1402, 22r., novena mà.

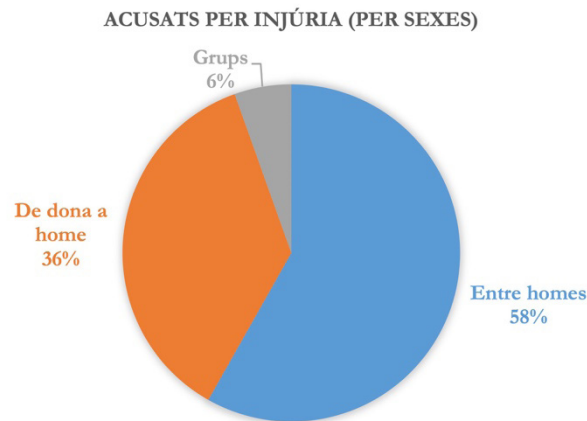
mentre treien el reu al carrer sense que oposés cap resistència, la muller de Real els escridassà dient-los «O, cans, traïdors, cans! Per què l preneu?». Ignorant les paraules de la dona, els oficials del justícia acompanyaren al detingut a la presó comuna de la ciutat; però, ja en la plaça de Sant Bartomeu, en veure que l'entregaven a Vidal, que s'incorporava a la ronda, Real començà a desafiar l'autoritat dels seus captors. Finalment, el cap de la ronda hagué d'explicar-li que era ell i no Piles, qui regia com a titular la guaita.

També el lloctinent del justícia rebia moltes vegades els insults i les burles de nombrosos veïns. Un diumenge a les acaballes de gener del 1403, el lloctinent Pere Dalmau dinava en sa casa quan s'hi presentà Úrsula, la muller d'un teixidor. A correuita, li demana a Dalmau que l'acompanye, ja que «si ell, dit lochtinent, no y acorria», tem «que a son marit e a sos fills matarien un que dehien en Cubells, lo qual en Cubells afermava que s seria aplegat ab molta gent per venir-los a combatre». Dalmau, ràpidament, cavalca pels carrers de València fins a arribar a la casa on la dona li havia dit «que eren los hòmens que s'aplegaven per venir a casa del marit d'aquella». Després de colpejar repetidament la porta sense obtenir resposta, «entrà per una casa de un vehí, que li stava après de la dita casa hon se dehia que era la gent armada». Salta pel terrat, baixa les escales i troba, en la planta inferior, «de nou en X hòmens armats, entre los quals hich eren lo dit en Cubells ab sos valedors, no sabia com s'avien nom». Els homes se'l miren i no l'ataquen, conscients de les conseqüències de brandir les armes contra l'autoritat; però, quan tracta de cridar «als saigs qui havia jaquits a la porta per guarda», li ho impedeixen. Resolt a detenir al grup armat, Dalmau tracta d'eixir de nou al terrat, potser amb la intenció d'ordenar als seus subordinats que hi puguen també pel sostre del veí, però el senyor de la casa li barra el pas. El lloctinent, per a atemorir-lo, l'amenaça amb multar-lo amb cent morabatins d'or, però rep una irònica rèplica que, a ben segur, no esperava: «manà e dix (l'amo de la casa) a ell, dit lochtinent, en pena de CC morabatins d'or que callàs, e que se'n anàs ell, dit lochtinent, en mal guany». L'episodi acabà amb el burleta detingut, multat en cent morabatins d'or i només dos homes desarmats, ja que els set o huit restants havien aconseguit fugir.⁶

Entre els acusats, és difícil extraure conclusions pel que fa als homes, ja que pertanyen al mateix estament i a oficis semblants que els demandants. Tampoc podem distingir-los per sectors, tot i que evidentment (en un reflex de l'artesanat valencià de l'època) el més representat és el tèxtil. Entre les dones acusades d'injuriar homes, però, sí hi trobem una particularitat: el gran percentatge de prostitutes, un 30% del total. La natura infamant del seu ofici i la constatada agressivitat de què feien mostra, tant entre elles com amb els hostalers i els clients, expliquen aquest fet (Narbona 1992). En el gràfic que oferim tot seguit, podem observar amb claredat el pes dels homes i de les dones com a acusats en els clams per injúries, tant si eren verbals com formals:

---

⁶ ARV, Justícia Criminal, 17: 23-I-1403, no foliat, segona mà.

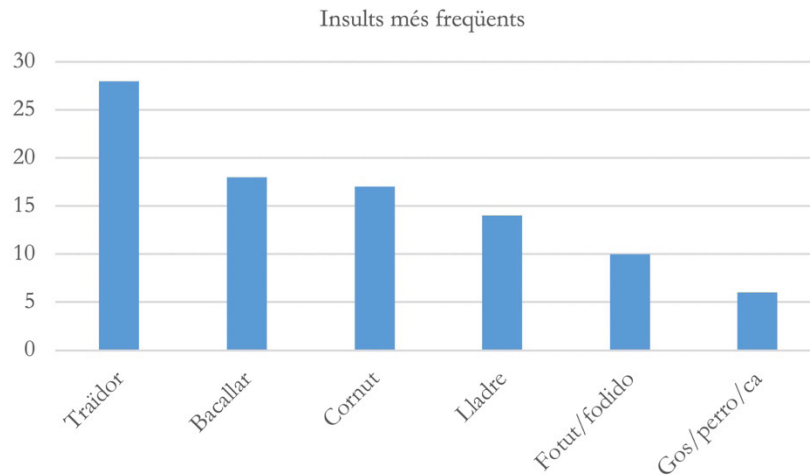
Font: ARV, *Justícia Criminal*, 15;16;17; 41; 43.

Del total de 55 clams, en 32 (58%) els acusats són homes; en 20 (36%), vint punts percentuals per sota, trobem les dones; i només en un 6% dels casos, en els quals la font no especificava què deia cada individu involucrat en la disputa verbal, hem hagut de recórrer al terme genèric de «grup». És evident la desigualtat entre uns i altres, explicable potser en la divisió d'espais de sociabilitat masculina i femenina, que eren precisament els llocs en els quals es solien produir els intercanvis d'insults (Romano 1989). Tot i això, aquestes xifres mostren que la dona medieval prenia part en confrontacions verbals amb homes estranys a la seua família i que, per descomptat, no estava absent de l'espai públic (Heuvel 2018). No ha estat possible trobar diferències significatives entre els insults fets servir per uns i altres però, com veurem a continuació, la varietat de formes d'injuriar era sorprenent.

4. Paraules, gests, situacions i espais

En la nostra mostra documental, hem llistat un total de vint-i-sis mots insultants que fan referència a un ventall variat de vicis, defectes físics i morals i insuficiències de tota mena. Com s'observa en el gràfic següent, de forma aïllada i completament descontextualitzada els sis insults més freqüents són, per ordre, «traïdor», «bacallar», «lladre», «cornub», «fotut» i «gos», aquests dos últims amb sinònims com «ca» o amb els mots equivalents en castellà «fodido» i «perro», la presència dels quals s'explica pel gran nombre d'immigrants provinents del centre i el sud peninsular que hi arribaven a València en aquests anys. Aquesta separació dels termes concrets del seu context és útil per a constatar com els valors socials determinen l'ofensa en una societat, però no reflecteix allò que Trevor Dean anomena «la sintaxi de l'insult» (Dean 2004: 218-219). No és la nostra intenció, en aquest treball, analitzar l'ordre dels insults, però el cas de València s'ajusta més a allò que Laura

Gowing anomena *practised lines of style* que al *challenge, triumph, threat* establert per Burke per a Itàlia en l'Època Moderna (Gowing 1993; Burke 1987). També eren comunes, com veurem més avant, les ràfegues d'insults poc elaborades, especialment quan la injúria precedia la violència o l'amenaça.

Font: ARV, Justícia Criminal, 15;16;17; 41; 43.

La particularitat dels insults masculins és que, tot i ser semblants arreu de l'Europa medieval, la freqüència d'ús dels distints termes varia en funció de l'observatori que s'analitza. A poc més d'una jornada de camí des de València, entre les comunitats musulmanes de la Valldigna, els insults fets servir més comunament són «cornut», «home de no res», «tacany», «lladre», «fill de lladre» i «embriac», reflex aquest últim d'un comportament, la ingesta d'alcohol, censurat per l'islam (Garcia-Oliver 2011: 226-227). En la Calàbria de la segona meitat del XV, ja governada per Alfons el Magnànim, l'insult més freqüent és *latro* (Colesanti y Santoro 2008, 1020) i, més al nord, en Bolonya, ho són «mentider» i «lladre» (Dean 2004: 77). A Todi, en canvi, sembla posar-se especial atenció en l'adulteri i la il·legitimitat, per mitjà dels força infreqüents a València «bastard» i «fill de puta» (Lesnick 2012: 76-77), tot i que la panòpia verbal d'aquesta comunitat rural de l'Úmbria és força semblant a la bolonyesa. Curiosament, «lladre» segueix sent l'insult més comú a Biscaia en el segle XVIII (Grande Pasqual 2016). València, atorgant una importància tan decisiva a la traïció i a la posició social, sembla ser un cas peculiar.

L'insult més freqüent en la nostra mostra documental, el de traïdor, fa referència a la manca d'honorabilitat per deslleialtat, un crim extraordinàriament penat i mal considerat en l'Edat Mitjana (Barron 1981). Tant Dean com Lesnick afirmen que traïció era una de les transgressions a la normativitat social més greus que hom podia fer, especialment a partir de la Baixa Edat Mitjana, amb el desenvolupament de l'economia comercial i la consegüent necessitat dels individus de dipositar

la seua confiança en persones alienes al seu cercle més íntim. En el cas valencià, aquesta explicació ha de ser totalment descartada: ja en els Furs compilats durant el segle XIII s'assumeix que la paraula «traïdor» és l'insult per excel·lència; de fet, estava penada amb 60 morabatins, tres vegades més que altres injúries greus com «cuguç» o «renegat». Aquest terme està més íntimament lligat a la ideologia feudal que no pas al desenvolupament comercial o a cap altre context, ja que remet a una transgressió gravíssima de l'ordre social: el trencament de la paraula donada, sostenidora dels mateixos fonaments del poder dominical. La traïció, així mateix, era sinònim de falsia, pel que potser es feia servir també amb aquell significat. En el procés iniciat per Francesc Signes contra el notari Bernat Guillem, del que ja parlarem abans, la referència a aquesta segona accepció és més que evident: durant la seua declaració, el notari afirmava que Signes l'havia acusat d'usurer i que ell li havia respost «traïdor» no injuriosament, sinó perquè deia falsia. Segons Guillem, no només era traïdor qui feia deslleialtat, sinó també qui mentia.⁷ Això potser explicaria perquè en València l'insult «mentider», tan comú en la resta d'Europa, era pràcticament inèdit.

El segon insult més freqüent, «bacallar», remet a la condició camperola i pobra de l'injuriat. El prejudici contra els llauradors, del que ja hem parlat, es trobava latent en la societat valenciana del Tres-cents. Però també és possible que, pel seu origen arcaic en la Catalunya alt-medieval, hagués cristal·litzat en la parla quotidiana i el seu significat no fos evident, més enllà de les connotacions pejoratives. Un indicatiu que podria recolzar aquesta hipòtesi és un clam verbal que Bernat Vidal, procurador del convent de Sant Agustí, posa contra Pere Romeu el 21 de gener del 1401. Segons el notari, Romeu hauria «entrat dins lo monestir, e que hauria desonrat los frares, dient-los 'bacallars, traydors, ladres, que hiyquesen' e que hauria mes la mà al punyal contra fra Guillem Francolí, prior del dit monestir, dient-li, jurant lo cap de Déu, que si ell hixia, que ell lo acoltelegaria».⁸ Era força evident per a Romeu que ni Francolí ni la resta de frares agustins eren llauradors pobres, però la paraula havia quedat tan descontextualitzada del seu significat original que podia fer-la servir contra els religiosos sense que això generés cap tipus de contradicció.

El mot «cornut» (alternativament i de forma molt poc freqüent i arcaica, «cuguç») tenia un significat molt més clar que «bacallar», però menys genèric que «traïdor» i, per tant, era llançat només en aquelles situacions en les quals es pretenia qüestionar l'honor de l'injuriat a través de la integritat moral de la muller de l'insultat. Aquest tipus d'atac a la reputació era molt comú arreu de l'Europa medieval, però alguns autors han pretès lligar-lo al context rural. L'argument principal d'aquests investigadors emfasitza la gravetat del trencament del llinatge agnàtic, per mitjà de relacions sexuals fora del llit conjugal, en comunitats que atorgaven gran importància a la transmissió de la terra als fills mascles. D'altres destaquen la llarguíssima continuïtat d'aquest tipus d'insults en regions com França, en les quals es documenten en les fonts legals i judicials ja en el segle XI (Lagorgette 2016). En el cas de València, disposem de tantes demandes en les quals es qüestiona la legitimitat de la

7 ARV, Justícia Criminal, 43: 19-XI-1397, 30v., tercera mà.

8 *Ibidem*, 15: 21-I-1401, 3v., segona mà.

progènie i la fidelitat de l'esposa, que ens sembla dubtós atribuir la primacia d'insults d'aquesta mena al món rural. Un exemple excel·lent el trobem en una demanda per injúries del 1397, interposada pel pare Martí de Campos i la seua muller, Alamanda, contra el matrimoni format per Bartomeu Martí i Marieta. Segons els demandants, es trobaven a la porta de sa casa després del seny del lladre quan els acusats, «induhits d'esperit diabolical», es dirigiren «fort furiosament» a ells entre crits, dient-li a Martí «vell, bacallar, cornut, cuguç! Que aquex fill que has de aquesta fembra no és ton fill, és bort, e que ta muller la haüd d'altre hom, e Johan Gayà te dirà de qui és»; Alamanda, en canvi, era acusada de «vil bagassa, puta, aquex fill no és de ton marit, e d'altra persona és, e tu fas-li continent a ell e a altri que és de ton marit, e és d'altri».⁹ Com veiem, i deixant de banda els primers insults dirigits contra de Campos, el motiu del seu escarni no són fets comesos per ell de forma directa, com en els casos anteriors, sinó que és injuriat per transgressions presumptament comeses per la seua dona. En no haver estat capaç de conjurar l'adulteri d'Alamanda, ha permès que el seu llinatge i reputació s'embruten pel naixement d'un fill bort.

Els últims tres insults més habituals, «lladre», «fotut» i «gos», injurien l'afectat de formes radicalment distintes. El primer, força comú arreu d'Europa, remet evidentment a l'apropiació de béns aliens, un crim extraordinàriament censurat per la societat medieval. El furt no és, ni de molt, el crim més freqüent en la documentació judicial valenciana, però solia ser una transgressió comesa pels més desfavorits i, en conseqüència, estava fortament penat per la justícia medieval, parcial i draconiana amb els pobres i els desarrelats (Narbona 1992: 165-168). El mot «fotut» segurament feia referència a les relacions homosexuals masculines, durament condemnades per la moral cristiana i penades amb la foguera (Toldrà 2017: 135-154). Finalment, la deshumanització de l'injuriat mitjançant l'ús de termes com «gos» és altre recurs present en els clams i demandes consultades. Ferran Garcia-Oliver el troba amb molta freqüència entre els musulmans de la vall d'Alfàndec i interpreta, versemblantment, que el menyspreu de l'islam cap a aquests animals és una de les principals raons de la seua popularitat en aquell indret (Garcia-Oliver 2011: 226-227). En València només l'hem pogut llistar en sis ocasions, pel que és possible que l'animalització de l'adversari no fos un dels recursos més freqüents en les disputes verbals entre cristians, tot i que no és en absolut inèdita: el forner Bernat Pelegrí, a finals d'abril del 1401, es clamava de Bernat Lledó, teixidor, afirmant que «armat, mort acordada», s'hi presentà davant la porta de sa casa mentre li cridava «pagès, goç! Ara dimecres a vespre, que vos diguérem que tallàseu la cadena, per què no la talàveu?». Desconeixem a quina cadena es referia Lledó, però l'assumpte havia de ser greu, perquè en respondre-li Pelegrí que eren els jurats els qui li havien prohibit tallar-la, Lledó tragué una espasa i el ferí «en lo dit manovell (el dit petit) de la mà dreta, e li hauria fet una ralla en lo col ab la dita spassa, a la part squerra, a manera de degolladura». Insatisfet, també li colpejà el braç esquerre amb el broquer.¹⁰

⁹ *Ibidem*, 43: 6-IX-1397, 15r.-17v., tercera mà.

¹⁰ ARV, Justícia Criminal, 15: 23-IV-1401, 37r., quarta mà.

La resta d'insults que hem pogut documentar, per la seua enorme varietat, fan referència a aspectes molt diversos: defectes físics («coixo», «tort»), l'homicidi («matahòmens»), l'afició a la beguda («embriac»), insults escatològics («merdós»), la il·legimitat («bort», «fill de puta»)... Menció a part mereixen els insults dirigits a membres de minories religioses. Només en un cas hem trobat el terme «jueu» utilitzat en un sentit pejoratiu.¹¹ El més freqüent i versàtil, ja que feia referència a la circumcisió i servia indistintament per a jueus i musulmans, era «retallat». El més cridaner, però, és el que Alamanda, la dona abans acusada d'adúltera per Bartomeu Martí i Marieta, li llançà al marit, segons la declaració que aquell féu dies després de l'inici del procés: «fill de moro, catiu barberúç que serrava al mercat, e que era comprat per en Ramon Castellar e que era son catiu, e que era fill de comprat e venub». L'insult, imaginatiu com a mínim, tenia una càrrega difamatòria extraordinàriament forta, ja que titllava Martí de captiu i de musulmà simultàniament, a més d'atribuir-li una professió pròpia d'esclaus, que a la València baix-medieval solien fer feines servils per a fusters i forners (Marzal 2006). L'antropologia ha destacat que el grau de llibertat i l'autonomia personal d'un individu són, en moltes regions del Mediterrani, directament proporcionals a la seua honorabilitat. Aquesta afirmació és aplicable també a les societats feudals, ja que els individus més autònoms per definició, els qui formen part de la noblesa, són els qui més respecte mereixen; l'esclau, que es troba al sol de la piràmide social, és el menys honorable de tots els homes.

No només s'injuriava amb paraules. Fer la «figa», alçar el dit mitger de la mà en direcció a algú, era un dels recursos més habituals d'aquells que descartaven l'eloqüència com a medi per a ofendre. Els cops i les bufetades, fàcilment distingibles d'episodis més greus de violència, també eren un recurs freqüent. L'objectiu dels agressors solia ser la cara, i un bon exemple és el «gran bufet» que en Daroca propinà al teixidor Pasqual de Cetina, mentre li bramava «lladre» i «cornut» i, paradoxalment, li prenia una alcandora per la força.¹² Un altre cas semblant és el del llaurador de Patraix Vicent Mullerat que, després de colpejar l'advocat Joan Cabrera amb el puny, «se absentà e se'n anà en l'armada a Secília».¹³ Tremendament ofensives eren, així mateix, les escopinades a la cara, recurs habitual de prostitutes com Leonor, que li'n llançà una a un saig de la cort després de titllar-lo, a crits, de «ladre, traydor e perro, goç, fotub».¹⁴ També el notari Gabriel Gil fou la desafortunada víctima d'un episodi semblant: mentre passava pel bordell, Joaneta de Toledo va escopir-li, de nou a la cara; ella, en ser interrogada pel justícia, no negà l'acció però sí la diana, afirmant no haver-ho fet «sinó en la roba».¹⁵

Molt sovint, la violència física i la verbal eren companyes inseparables. Els Furs ja assumeixen que la violència verbal sol ser causa i preludi de la física: «Fem fur nou, car per injúries de paraules se

---

11 *Ibidem*, 43: 12-IX-1397, 14v., tercera mà.

12 ARV, Justícia Criminal, 15: 13-VI-1401, 5v., sisena mà.

13 *Ibidem*, 41: 20-3-1395, 8r., primera mà.

14 *Ibidem*, 41: 17-VIII-1395, 24r., segona mà.

15 *Ibidem*, 15: 20-V-1401, 23r., cinquena mà.

seguexen e naxen odis e males volentats d'aquen nafres e morts.»¹⁶ De vegades, hom bramava tota mena d'insults mentre es llançava sobre el seu oponent, «mort acordada», espasa o coltell en mà; d'altres, ho feia mentre donava puntades de peu, cops de puny o punyalades. La violència física, constant en el món medieval, és la protagonista de molts dels clams i demandes que hem exhumat. Sorprenen per la seua cruesa i per l'àmplia panòpia de què disposen els seus protagonistes, sovint armats fins a les dents. En aquest context, l'insult té només un paper secundari, és la via d'escapament de la ràbia momentània; el vertader objectiu és ferir o, fins i tot, matar el rival. El paraire Antoni Roca hagué de tancar-se a casa per a protegir-se del pellisser Bernat Salvador, al qual li reclamava «dos florins de salari per rahó d'una filla que li aletà la muller d'ell», i que tractà de matar-lo a cops de basaldard mentre vociferava insults i jurava per «lo jussà de Déu», fins que alguns «bons hòmens» el desarmaren.¹⁷ Igualment ferotge era l'actitud de Joan de Palència, barquer del grau, que cridava «bacallar, traydor» mentre apunyalava l'italià Bernat de Pulla en la mà esquerra.¹⁸

Més brutal encara fou l'atac patit per Antoni Pérez, recaptador de la cisa municipal de la carn. Un dissabte de matí, després que «Arnau Guardiola comprà cabrits a hun moro en lo mercat», el musulmà es dirigí a la taula i demanà a Pérez que li fes l'albarà de la venda, amb la intenció de pagar la taxa. El recaptador cridà Guardiola «per ço que li manifestàs quants cabrits havia comprats» i així evitar un frau, però el carnisser semblava poc disposat a col·laborar-hi, desitjant potser evitar l'impost: després de negar-se repetidament a respondre les preguntes de Pérez, l'insultà dient-li «coxo, fotut, cornut e traydor» i «tragué lo punyal e nafrà al dit n'Anthoni de dues nafres, la huna als pits, en la part sinistra, de punta de punyal, ço com huna punyalada, e après li donà huna coltellada en lo braç squerre alt, al brahó». Les ferides, que «vingueren a gran scampament e efusió de sanch», deixaren el recaptador agonitzant en terra.

El saig Garcia Ferràndez també patí un atac semblant mentre treballava. A les acaballes d'octubre de 1402, mentre tractava de prendre a Gil de Montalbà, del malnom Caputxet, aquest l'atacà amb un ast de ferro, «volent-lo matar». La seua muller, el nom de la qual ens és desconegut, llançà Ferràndez escala avall d'una empenta, mentre el marit provava, sense èxit, d'enfil·lar-lo de nou amb el perillós estri de cuina. L'episodi degué aterrir el saig, que es limità a cridar des del carrer «guardau, no u farau, que al rey ó feu, que no a mi!». Ells, de forma amenaçant, li respongueren «en traydor! Si no us anau, nosaltres vos matarem» i Ferràndez, fent cas de l'advertència «per pahor que no l matasen, no gosà pujar a pendre lo dit Capuxet», triant més aviat dirigir-se a la cort del justícia criminal per a clamar-se de l'agressió.¹⁹

---

16 Jaume I, Furs I, rub. V, llib. IX (Colón & Garcia 1999, VII: 45)

17 ARV, Justícia Criminal, 17: 11-1-1403, 9r., segona mà.

18 *Ibidem*, 15: 21-I-1401, 3v., segona mà.

19 ARV, Justícia Criminal, 16: 27-X-1402, 22v.-23r., onzena mà.

Com és evident pels casos que hem presentat, la immensa majoria d'aquestes situacions. un 73% d'aquells episodis que hem pogut situar. es produïen en espais públics, fonamentalment al carrer i al mercat. I, encara quan la violència verbal succeeix en la casa de l'injuriat, sol ser al portal, de cara al carrer. La raó és doble: per una banda, i com ja hem dit abans, l'insult no només es dirigeix a l'ofès, sinó que té també per objectiu arribar al nombre més gran de persones possible, perquè siguin testimonis de l'escarni i, alhora, contribuïsquen a la seua magnificació. Per altra, és obvi que l'únic espai de trobada de dos rivals havien de ser els carrers, les places, els espais comuns; d'altra manera, ens trobaríem davant de conflictes domèstics, molt menys freqüents en la documentació de justícia. De vegades, l'injuriat tracta de posar de la seua banda els testimonis, beneficiar-se del caràcter públic de l'insult. És el que féu el notari Bernat Guillem quan la muller de Berenguer Durà, ciutadà de València, l'insultà des de la seua finestra: «siats-me d'açò testimonis!», va cridar als vianants mentre ella desapareixia dins la casa.²⁰ Sempre es recorre, en les demandes, a la *fama publica*, el coneixement dels veïns de la ciutat de l'episodi delictiu. El carrer, l'espai per excel·lència de la sociabilitat, del treball i dels intercanvis en el món urbà medieval, també és l'escenari de la violència verbal i física, tan crua i, alhora, tan reveladora.

5. Conclusions

La panòpia verbal que els valencians del XIV feien servir en les baralles entre veïns, en el mercat, l'hort o el molí és amplíssima, i no ens parla només de «lo mal del bocatge», com deia Jaume Gaçull en *La Brama dels Llauradors*; és també una il·luminadora finestra al passat. Els límits del comportament social acceptable, la violència física, els prejudicis religiosos i els valors i la moral dels individus cisellen la parla quotidiana, sovint tan elusiva en les fonts medievals. La paraula i el gest ofensiu, en les societats preindustrials, tenien una intencionalitat polièdrica i profunda que ultrapassava la voluntat d'ofendre. Desqualificar l'adversari en la baralla verbal era només una de les múltiples intencions que tenia qui insultava: l'honor individual i familiar, la reputació de l'individu, la divulgació pública de comportaments censurables... Tant homes com dones, en l'Edat Mitjana, s'hi juguen molt en ser injuriats, i ofereixen respostes diverses a fets semblants: violència física, rèpliques igualment mordaces, apel·lacions a testimonis... I, afortunadament pels investigadors, el recurs a la justícia penal. Les fonts judicials són la millor porta a aquesta mena de situacions, de vegades idealitzades pel recurs a les fonts literàries, però sovint manquen de detalls i informacions que ens serien molt valuoses a l'hora d'interpretar els fets que s'hi descriuen en elles; principalment, la causa de la conflictivitat. Rarament se'ns explica perquè clamants i acusats s'enfrontaven en disputes verbals, en ocasions extraordinàriament violentes, ja que no era rellevant des del punt de vista judicial. Disposem d'indicis múltiples, però esquerps, que ens permeten especular amb una mínima versemblança: conflictivitat familiar, veïnal, professional, desavinences per diners, deutes... L'únic remei a aquestes mancances és la realització d'estudis de cas més profunds, a observatoris

---

²⁰ *Ibidem*, 41: 28-IV-1395, 13r., primera mà.

concrets i amb cronologies més llargues. També hi podria ajudar, tot i tractar-se d'un projecte molt més complex, l'encreuament de les notícies extretes de la documentació penal amb altres informacions provinents de fonts diverses, com protocols notariais o registres de justícia civil. Potser així aconseguiríem comprendre fenòmens que, de moment, només albirem.

Bibliografia

SCRIPTA, *Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, núm. 13 / juny 2019/ pp. 87 - 112
ISSN: 2340-4841 · doi:10.7203/SCRIPTA.13.15492

- Abu-Lughod, Lila (1988) *Veiled Sentiments. Honor and Poetry in a Bedouin Society*, Berkeley, University of California Press.
- Bakhtin, Mikhail (1988), *Rabelais and His World*, Estats Units, First Midland Book Edition.
- Barron, W.R.J. (1981) «The penalties for treason in medieval life and literature», *Journal of Medieval History*, 7 (2), 187-202.
- Barrow, John A. (2012) Vituperations in Chaucer's poetry», dins Joh. A Burrow (ed.) *English Poets in the Late Middle Ages: Chaucer, Langland and Others*, Farnham, Ashgate, 22-36.
- Borovsky, Zoe. (2002) «En hon er blandin mjök»: women and insults in Old Norse literature», dins Sarah M. Anderson (ed.) *Cold Counsel: Women in Old Norse Literature and Mythology*, Nova York, Routledge, 1-14.
- Bremmer, Rolf H (1998) «Insults hurt: verbal injury in late medieval Frisia», dins Rolf H. Bremmer, Thomas S.B. Johnston i Oebele Vries (eds.) *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik*, Nova York, Rodopi, 89-112.
- Burke, Peter (1987) «Insults and Blasphemy in Early Modern Italy» dins Peter Burke (ed.) *The Historical Anthropology of Early Modern Italy: Essays on Perception and Communication*, Cambridge, Cambridge University Press, 95-109.
- Campbell, J.K (1964) *Honour, family and patronage: a study of institutions and moral values in a Greek mountain community* Oxford, Clarendon Press.
- Chiffolleau, Jacques (1984) *Les justices du pape: délinquance et criminalité dans la région d'Avignon au quatorzième siècle*, Paris, Publications de la Sorbonne.
- Cichon, Michael (2008) «Mishandled vessels: heaving drinks and hurling insults in medieval Welsh literature and law», *Canadian Journal of History*, 43 (2), 227-240.
- Cobby, Anne (2014) «Chains de pute coroie, fel et deputaires». Les injures dans les fabliaux» dins Olivier Ollet, Fanny Maillet i Richard Trachsler (eds.) *L'Etude des fabliaux après le Nouveau recueil complet des fabliaux*, Paris, Classiques Garnier, 119-139
- Cohen, Elizabeth S (1992) «Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome» *The Journal of Interdisciplinary History*, 22 (4), 597-625.
- Colesanti, Gemma, Daniela Santoro (2008) «Omicidi, ingiurie, contenziosi: Violenza verbale e fisica nella Calabria del XV secolo» *Anuario de Estudios Medievales*, 38 (2), 1009-1022.
- Colón, Germà & Garcia, Arcadi (eds.) (1999) *Furs de València*, Barcelona, Barcino, vol. VII.
- Cruselles, José María (1998) *Els notaris de la ciutat de València: activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV*, Barcelona, Fundació Noguera.

- Dean, Trevor (2004) «Gender and Insults in an Italian City: Bologna in the Later Middle Ages», 29 (2), *Social History*, 127-231.
- Garcia-Oliver, Ferran (2011), *The Valley of the Six Mosques: Work and Life in Medieval Valldigna*, Turnhout, Brepols.
- (2017) «Mediaciones de paz: el recurso a los arbitadores en el reino de Valencia (siglos XIV-XV)», *Hispania: Revista española de historia*, 77 (255), 43-68.
- Gascón Uceda, Mª Isabel (2008), «Honor masculino, honor femenino, honor familiar» *Pedralbes: Revista d'Història Moderna*, 28 (2), 635-648.
- Gowing, Laura (1993), «Gender and the Language of Insult in Early Modern London» *History Workshop*, 25, 1-21.
- Grande Pasqual, Andrea (2016), «El delito de injurias en la documentación procesal vizcaína a finales del Antiguo Régimen (1766-1841)», *Clio & Crimen: Revista del Centro de Historia del Crimen de Durango*, 13, 213-232.
- Heuvel, Danielle van den (2018) «Gender in The Streets of the Premodern City» *Journal of Urban History*, 1-18.
- Horden, Peregrine, & Nicholas Purcell (2008) *The Corrupting sea: a study of Mediterranean history*, Oxford; Malden, Blackwell.
- Lagorgette, Dominique (2016) «Bâtards et fils à putain: du titre à l'insulte. Etude diachronique des insultes par ricochet sur la filiation illégitime (XIe-XVIIe siècle)», dins Carole Avignon (ed.) *Bâtards et bâtardise dans l'Europe médiévale et moderne*, Rennes, Presses Universitaires de Rennes, 421-438.
- Lesnick, Daniel R. (2012) «Insults and threats in medieval Todi», *Journal of Medieval History*, 17 (1), 71-89.
- Lipscomb, Suzannah (2011) «Crossing boundaries: women's gossip, insults and violence in sixteenth-century France», *French History*, 25 (4), 408-426.
- Nada Patrone, Anna M. (1998) «Simbologia e realtà nelle violenze verbali del tardo Medioevo», dins Massimo Miglio i Giuseppe Lombardi (eds.) *Simbolo e realtà della vita urbana nel tardo Medioevo*, Roma, Vecchiarelli.
- Narbona, Rafael (2017) *La ciudad y la fiesta*, Madrid, Síntesis.
- (1990) *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en Valencia bajomedieval: 1360-1399*, Valencia, Ajuntament de València, Area de Cultura i Educació.
- (1992) *Pueblo, poder y sexo: Valencia medieval (1306-1420)*, Valencia, Centre d'Estudis d'Història

Local.

- (1995) *Valencia, municipio medieval: poder político y luchas ciudadanas (1239-1418)*, València, Ajuntament de València.
- Peris Rodríguez, María del Carmen (1990) «La prostitución en Valencia en la segunda mitad del siglo XIV», *Revista de Historia Medieval*, 1, 179-199.
- Peristiany, John George (1968) *El concepto del honor en la sociedad mediterránea*. Barcelona, Labor.
- Pitt-Rivers, Julian A. (1954) *The people of the Sierra*, Londres, Weidenfeld & Nicolson.
- Riquer, Martí de (1968) *Lletres de batalla: cartells de deseiximents i capítols de passos d'armes*, Barcelona, Barcino.
- Romano, Dennis (1989) «Gender and the Urban Geography of Renaissance Venice» *Journal of Social History*, 23 (2), 339-353.
- Royo, Vicent (2016) *Vilafranca (1239-1412): conflictes, mediacions de pau i arbitratges en una comunitat rural valenciana*, Castelló de la Plana, Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions.
- Rubio Vela, Agustín (1988) *El procés de Sueca: la mala vida en una comunitat rural del trescents*, Alzira, Bromera.
- Said, Edward (2003) *Orientalism*, Nova York, Penguin Books.
- Strocchia, Sharon T. (1998) «Gender and the Rites of Honour in Italian Renaissance Cities» dins Judith C. Brown i Robert C. Davis (eds.) *Gender and Society in Renaissance Italy*, Londres; Nova York, Longman, 39-60.
- Thorvaldsen, Bernt Oyvind (2010) «The poetic curse and its relatives» dins Slavika Rankovic, Leifdulf Melve i Elise Else Mundal (eds.) *Along the Oral-Written Continuum: Types of Texts, Relations and their Implications*, Turnhout, Brepols, 253-267.
- Trexler, Richard C. (1984) «Correre la Terra. Collective Insults in the Late Middle Ages» *Mélanges de l'école française de Rome*, 96 (2), 845-902.
- Wickham, Chris (1998) «Gossip and Resistance among the Medieval Peasantry», *Past & Present*, 160 (1), 3-24.